

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Onderzoek naar de politieke vertegenwoordiging van vrouwen

Leijenaar, M.H.

Citation

Leijenaar, M. H. (1990). Onderzoek naar de politieke vertegenwoordiging van vrouwen. *Acta Politica*, 25: 1990(3), 303-324. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449821>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449821>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Onderzoek

Onderzoek naar de politieke vertegenwoordiging van vrouwen

Monique Leijenaar

De studie van politieke vertegenwoordiging heeft zich, op een enkele uitzondering na², te veel beperkt tot het beschrijven en verklaren van het 'waarneembare': de waarden, de opvattingen, de posities, het gedrag en de cultuur van mannelijke politici. Lange tijd was er sprake van een voorwetenschappelijke aanvaarding van de 'natuurlijke' dominantie van mannen. Het politiek leiderschap van mannen werd als een normaal of zelfs natuurlijk gegeven beschouwd en prikkelde maar zelden de nieuwsgierigheid van onderzoekers. Er is dan ook weinig informatie te vinden over de geringe politieke vertegenwoordiging van vrouwen in het meer algemene empirische onderzoek naar de politieke elite. Men zag in de geringe aantallen soms aanleiding vrouwen buiten de analyse te houden, in plaats van nader onderzoek te doen naar de oorzaken van een dergelijke opvallend grote ondervertegenwoordiging.³

Aan het eind van de jaren zeventig komt hierin verandering. Twee genoeg parallel lopende maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot een grotere wetenschappelijke belangstelling van onder andere politicologen voor het politiek gedrag van vrouwen:

- de hernieuwde aandacht voor democratische principes en de daarmee opkomende wensen van burgers met betrekking tot meer zeggenschap bij en inspraak in (politieke) besluitvorming;
- de opkomst van een 'nieuwe' sociale beweging, de vrouwenbeweging.

In de jaren zeventig en tachtig verschijnt dan ook een groot aantal artikelen van voornamelijk vrouwelijke wetenschappers over de vraag waarom vrouwen betrekkelijk weinig van hun politieke rechten (actief en passief kiesrecht) gebruik hebben gemaakt. Ook in Nederland verschijnt een aantal publikaties over electoraal gedrag en de politieke vertegenwoordiging van vrouwen, maar tot op heden is dat aantal vrij beperkt gebleven.⁴

Dit artikel bespreekt het onderzoek naar de politieke vertegenwoordiging van vrouwen. Aan de hand van het tot nu toe gepubliceerde onder-

zoek is het mogelijk een antwoord te geven op de vraag 'waarom zo weinig'. Tevens komt de Nederlandse situatie aan de orde: hoeveel vrouwelijke parlementariërs zijn er geweest vanaf het moment dat vrouwen voor de eerste keer kandidaat konden staan voor verkiezingen voor de Tweede Kamer en over welke achtergronden beschikken die Kamervrouwen.

Het artikel besluit met enkele suggesties voor de richting van het toekomstige onderzoek op dit terrein.

De toegang tot het Binnenhof (revisited)

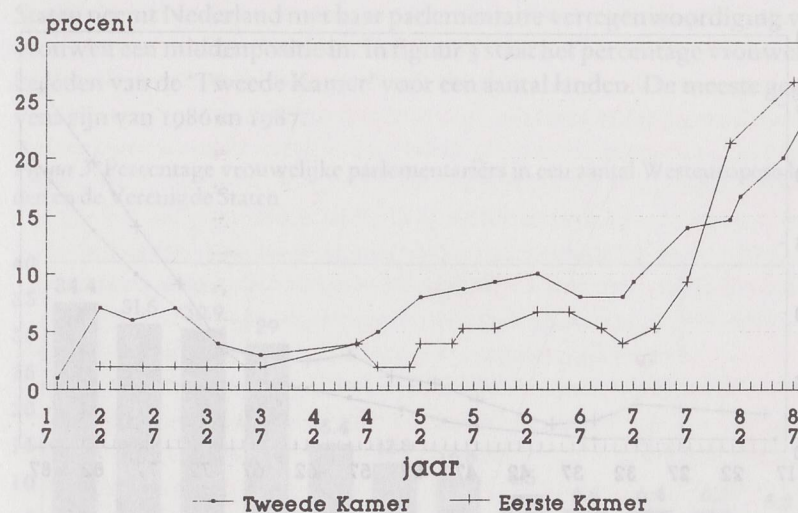
De Tweede Kamer-verkiezingen van 1989 waren de eenentwintigste verkiezingen waarbij vrouwen kandidaat konden staan voor een zetel. Het schrappen van de toevoeging 'mannelijke' in het desbetreffende kiesrechtartikel bij de grondwetsherziening van 1917 opende voor politieke partijen de mogelijkheid om bij de Tweede Kamer-verkiezingen van 1918 vrouwen kandidaat te stellen. Bij die verkiezingen stonden 22 vrouwen op de kandidatenlijsten van voornamelijk niet-confessionele partijen. Eén vrouwelijke kandidaat van de SDAP, Suze Groeneweg, behaalde voldoende stemmen en betrad in september 1918 als eerste en enige vrouw de Tweede Kamer.

Groeneweg en de in 1921 tussentijds toegetreden vertegenwoordigster voor de Vrijheidsbond Johanna Westerman zijn de enige vrouwelijke vertegenwoordigers geweest die alleen door mannen zijn gekozen. Bij de daaropvolgende verkiezingen van 1922 hadden ook vrouwen het actief kiesrecht. Die verkiezingen resulteerden in zeven door vrouwen bezette zetels in de Tweede Kamer.

Figuur 1 toont de percentages vrouwelijke Eerste en Tweede Kamerleden in de periode 1918-1989. Tot aan het begin van de jaren zeventig komt het percentage vrouwelijke vertegenwoordigers niet boven de 10%. De uitbreiding van het aantal zetels in de Tweede Kamer van 100 naar 150 in 1956 bracht niet meer vrouwelijke vertegenwoordigers in de Tweede Kamer. Het aantal nam wel toe, van negen naar dertien, maar procentueel gezien veranderde er niets. Na de laatste verkiezingen van 1989 hebben er na de kabinetsformatie - 25% vrouwen zitting in de Tweede Kamer.

Met de vrouwelijke vertegenwoordiging in de Eerste Kamer stond het er aanvankelijk slechter voor dan in de Tweede Kamer: tot 1956 ging het slechts om twee vrouwen, beiden van de SDAP. Pas in 1956, bij de uitbreiding van de Eerste Kamer van 50 naar 75 zetels, komt het aantal vrouwen op vier. In de jaren zeventig loopt het percentage vrouwelijke Eerste Kamer-leden op tot ruim 9%, om vervolgens in 1981 te stijgen tot ruim

Figuur 1: Vrouwelijke Kamerleden, 1918-1989

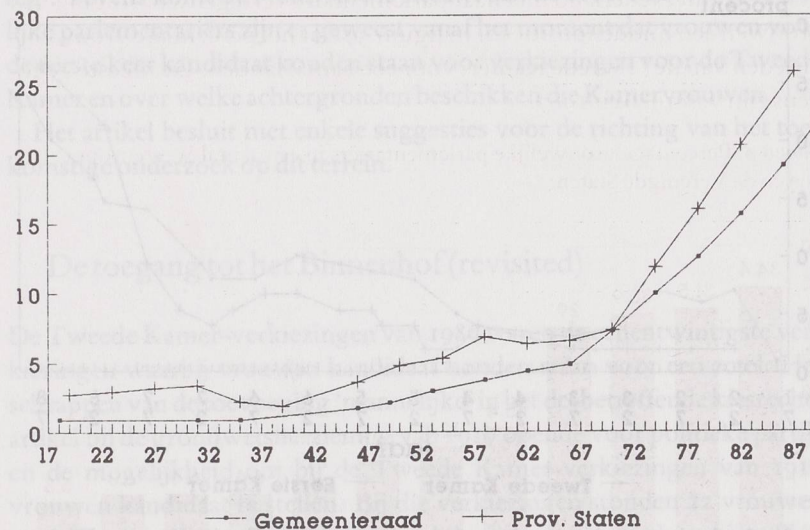
21%. In dat jaar treden zestien vrouwen toe tot de Eerste Kamer. Dit percentage is opgelopen tot ruim 26% in 1987. Wat de afvaardiging van vrouwen per partij betreft, blijven met name de confessionele partijen achter bij de overige partijen. Tot aan de verkiezingen van 1977 is het percentage vrouwelijke Tweede Kamer-leden van de ARP, CHU en KVP minder dan 10. Pas met de komst van het CDA wordt de 10% bereikt, oplopend tot 22% in 1989. De vergelijkbare percentages in 1989 voor de PvdA en VVD zijn respectievelijk 31 en 18.

De vertegenwoordiging van vrouwen in gemeenteraden en provinciale staten wijkt nauwelijks af van die van de Tweede Kamer (figuur 2). Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1919 konden vrouwen voor het eerst worden gekandideerd: 88 vrouwen verwierven een zetel, hetgeen neerkomt op minder dan één procent.

In 1986-67 jaar later - was dit percentage gestegen tot 19,1%.⁵ Het aantal vrouwelijke statenleden ligt voor de hele periode procentueel iets hoger dan het aantal vrouwelijke raadsleden. Ook bij deze politieke functies neemt in de jaren zeventig het aantal vrouwen flink toe. Bleef het percentage vrouwelijke vertegenwoordigers vóór 1970 onder de 10, sindsdien is het elke verkiezing met 3 à 4% toegenomen.

Het aantal vrouwelijke wethouders was in 1946 nog minder dan één procent. In 1986 is dit percentage opgelopen tot ruim 13%. Het percentage vrouwelijke gedeputeerden was in 1946 3% en is opgelopen tot ruim 21% in 1987. Het relatieve aandeel van vrouwen in de functie van wethouder of gedeputeerde blijft derhalve achter bij het aantal dat men op grond

Figuur 2: Vrouwelijke raads- en statenleden, 1918-1990

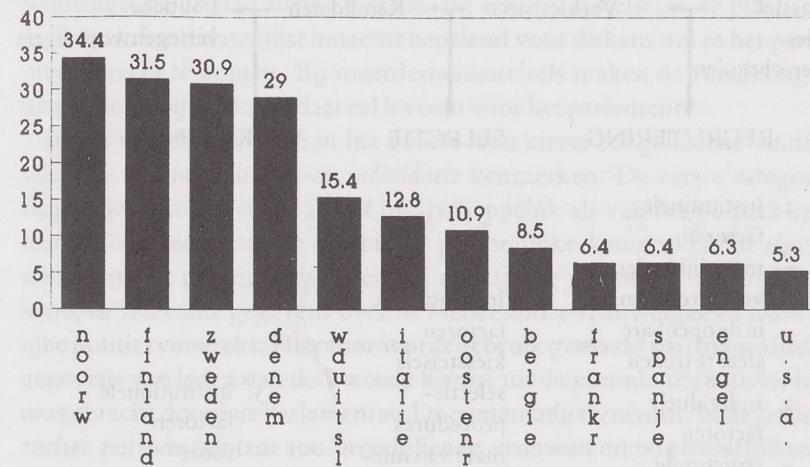

van de participatie van vrouwen in gemeenteraden of staten zou mogen verwachten. De 'wet' dat hoe invloedrijker de functie, hoe minder vrouwen men in een dergelijke functie zal aantreffen, gaat niet alleen op voor de functie van wethouder en gedeputeerde, maar ook voor het burgemeestersambt. In de literatuur komt men de opvatting tegen dat vrouwen een grotere kans hebben op een politieke functie waarvoor men moet worden benoemd. De reden zou zijn dat diegenen die benoemen vaker verantwoording moeten afleggen over die benoemingen. Daarom zullen benoemende instanties eerder rekening houden met de eisen van verschillende maatschappelijke groeperingen voor vertegenwoordiging dan selecterende instanties dit zullen doen. Daarbij komt dat er in vele gevallen vaststaande regels over benoemingen zijn, bij voorbeeld ten aanzien van roulering, opvolging en quoterig (Darcy e.a. 1987: 111; Mossuz-Laveau en Sineau 1984: 50). Voor de Nederlandse situatie lijkt deze stelling niet op te gaan. Zowel het percentage vrouwelijke Commissarissen van de Koningin als vrouwelijke burgemeesters is veel lager dan de percentages vrouwelijke raads- en statenleden. Tot op heden is er één vrouwelijke Commissaris van de Koningin geweest (Schilthuis van de PvdA in Drenthe) en telt Nederland in 1988 31 vrouwelijke burgemeesters, ongeveer 5% van het totaal.

Noch het Nederlandse parlement, noch de regering, noch de gemeenteraden en Provinciale Staten vormen voor wat betreft sekse een afspiegeling van de kiesgerechtigde bevolking. Ook in andere Westeuropese landen zijn vrouwen in de vertegenwoordigende functies ver in de minder-

heid. In vergelijking met een aantal Westeuropese landen en de Verenigde Staten neemt Nederland met haar parlementaire vertegenwoordiging van vrouwen een middenpositie in. In figuur 3 staat het percentage vrouwelijke leden van de 'Tweede Kamer' voor een aantal landen. De meeste gegevens zijn van 1986 en 1987.

Figuur 3: Percentage vrouwelijke parlementariërs in een aantal Westeuropese landen en de Verenigde Staten

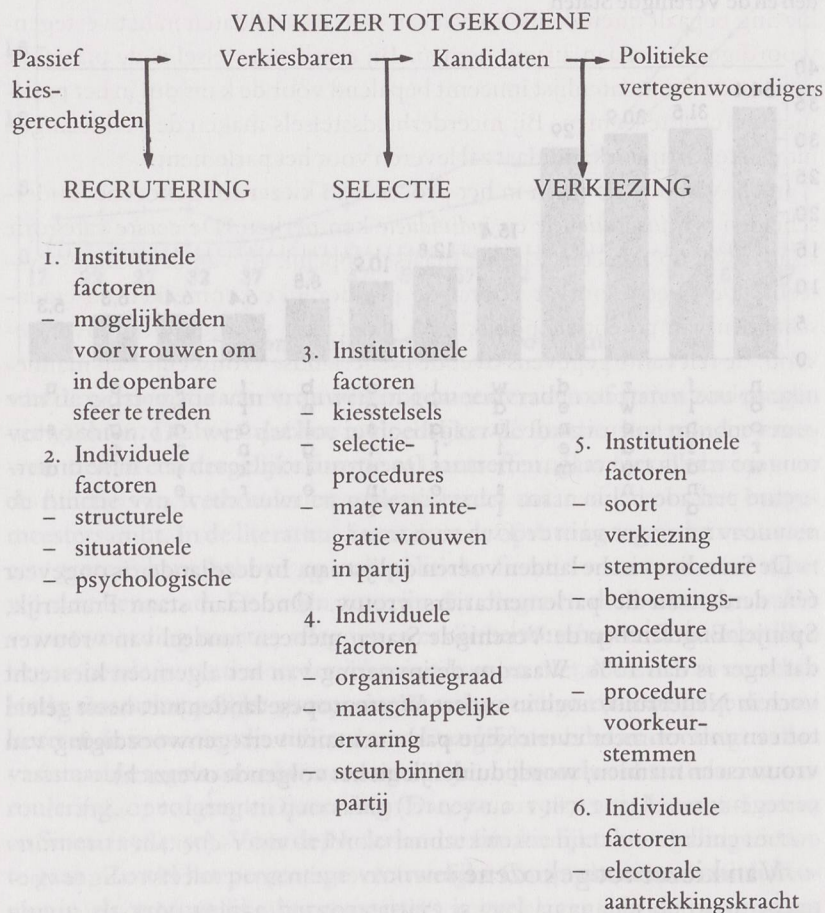
De Scandinavische landen voeren de lijst aan. In deze landen is ongeveer één derde van de parlementariërs vrouw. Onderaan staan Frankrijk, Spanje, Engeland en de Verenigde Staten met een aandeel van vrouwen dat lager is dan 10%. Waarom de invoering van het algemeen kiesrecht noch in Nederland, noch in andere Westeuropese landen niet heeft geleid tot een min of meer evenredige parlementaire vertegenwoordiging van vrouwen en mannen, wordt duidelijk uit het volgende overzicht.

Van kiezer tot gekozene

Aan de hand van de tot nu toe verschenen literatuur is het mogelijk een schematisch overzicht te geven van de oorzaken van die afwezigheid van vrouwen in politieke organen. De opsomming in figuur 4 is niet uitputtend, maar dient eerder als een samenvatting van empirisch aangetroffen factoren die de ondervertegenwoordiging van vrouwen verklaren. Het effect van de afzonderlijke factoren kan per land of – binnen één land – per verkiezing of partij verschillen.

Figuur 4 is in drie kolommen verdeeld om een onderscheid mogelijk te maken tussen de fasen van recrutering, selectie en verkiezing. Dit wil echter niet zeggen dat de factoren genoemd in de ene kolom, geen effect zouden kunnen hebben in de volgende fase. De meeste factoren werken door, zij het met een ander gewicht.

Figuur 4: Het proces van recrutering en selectie

Wie in de vertegenwoordigende lichamen terechtkomen, wordt in Nederland in eerste instantie door de grondwet geregeld. Na de grondwetswijziging van 1983 luiden de eisen voor het Tweede Kamer-lidmaatschap: Nederlander, 18 jaar of ouder en niet uitgesloten van het kiesrecht.

Daarmee is het potentieel van personen die in aanmerking komen voor een politieke functie zeer groot. De daaropvolgende stap, die hierboven

wordt aangeduid met recrutering, slaat echter een grote bres in dat potentieel. Recrutering is hier het proces voorafgaand aan de selectie, waarbij het erom gaat te achterhalen welke personen beschikbaar zijn voor een politieke functie. In de selectie wordt vervolgens vastgesteld welke personen uit de 'pool' van beschikbaren uiteindelijk geschikt worden geacht voor een vertegenwoordigende functie. Na de selectie is de weg naar het vertegenwoordigende lichaam voor een belangrijk gedeelte afgelegd. De verkiezing bepaalt uiteindelijk hoeveel en welke kandidaten in het vertegenwoordigende orgaan zitting nemen. Bij een lijstenstelsel is de plaats die men op de kandidatenlijst inneemt bepalend voor de kans om in het parlement terecht te komen. Bij meerderheidsstelsels maken de verkiezingen uit welke partij een kandidaat zal leveren voor het parlement.

In elk van de drie fasen in het proces 'van kiezer tot gekozene' onderscheiden wij *institutiële* en *individuele* kenmerken. De eerste categorie slaat zowel op aspecten van het maatschappelijk als van het politiek systeem. De tweede omvat vooral de persoonlijke kenmerken en eigenschappen van potentiële politici. Bij elke factor worden, voorzover bekend, de relevante gegevens over de Nederlandse vrouwelijke en mannelijke politici verstrekt. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van biografische gegevens van leden van de Tweede Kamer uit de periode 1918-1986, bijeengebracht door het Parlementair Documentatie Centrum. In de onderzochte periode hebben 100 verschillende vrouwen en 774 verschillende mannen zitting gehad in de Tweede Kamer.⁶

Individuele kenmerken

Verreweg de meeste studies op het terrein van de representatie van vrouwen analyseren individuele kenmerken van politici, teneinde aan de hand van verschillen in achtergronden tussen vrouwen en mannen de ondervertegenwoordiging van vrouwen te verklaren (Githens 1983: 483).

Die achtergrondkenmerken kunnen worden onderscheiden in *structurele*, *situationele* en *psychologische* kenmerken en zijn grotendeels terug te voeren op de arbeidsdeling naar sekse (Welch 1977: 712-716). Met structurele factoren wordt meestal bedoeld op opleidingsniveau en beroepsstatus. Opleiding, vakbekwaamheid, ervaring in soortgelijke (publieke) functies en inkomen worden beschouwd als belangrijke politieke hulpbronnen. De mate waarin individuen over dergelijke bronnen beschikken bepaalt grotendeels de kans om gevraagd te worden voor een politieke functie.

Uit de studies naar de achtergronden van politici blijkt dat het gemiddelde opleidingsniveau veel hoger ligt dan dat van de hele bevolking. Zo

ook de opleiding van de Nederlandse parlementariërs. Van zowel de mannelijke als de vrouwelijke kamerleden heeft een ruime meerderheid een universiteit bezocht. Voor de hele groep kamerleden is dat van de mannen 52% en van de vrouwen 50%. De verschillen tussen vrouwen en mannen zijn niet groot. Vrouwen bevinden zich relatief iets vaker in de hogere opleidingsregio's, dat wil zeggen vanaf het hoger beroepsonderwijs. Dat geldt echter niet voor de Eerste Kamer-vrouwen uit de periode 1918-1946. Toen bezochten relatief veel vrouwen een pedagogische academie. In die tijd zal hebben meegespeeld dat een functie in het onderwijs voor gewoonlijk ongehuwde vrouwen één van de weinig geaccepteerde beroepen was.

Een academische opleiding lijkt bijna een noodzakelijke voorwaarde te zijn om in aanmerking te komen voor een vertegenwoordigende functie. Tot aan de jaren tachtig was in de meeste Europese landen en de Verenigde Staten sprake van een onderwijsachterstand voor vrouwen. Voor vrouwen was de kans om in de 'pool' van verkiesbaren terecht te komen derhalve kleiner (Fülles 1969: 123-130; Constantini en Craik 1972: 219; Randall 1982: 89; Vallance 1979: 14, 15, 64; Welch 1978: 373; Hedlund e.a. 1979: 514; Stacey en Price 1981: 98, 159; Lovenduski 1986: 210).

De tweede structurele factor is beroepservaring. In de meeste westerse democratieën vervullen minder vrouwen dan mannen een beroep buitenshuis, hetgeen haar kansen op een politieke functie evenzeer verkleint (Duverger 1955: 93; Constantini en Craik 1972: 220; Welch 1978: 373; Stacey en Price 1981: 160). Op een aantal manieren kan het uitoefenen van een beroep als een politieke hulpbron worden beschouwd. Allereerst kunnen bepaalde (beroeps)ervaring en kennis aansluiten bij de taken die men als politicus gaat verrichten. Zo is bij voorbeeld een rechtenstudie een veel voorkomende achtergrond van politici (Eulau en Sprague 1964: 11, 12). Ook voor Nederland constateerde Van den Berg een aanzienlijke oververtegenwoordiging van het aantal kamerleden met een rechtenstudie. In 1849 betrof het aandeel van de rechtenstudie 96% van alle universitaire opleidingen, in 1967 was dat percentage gedaald naar 47. In dat jaar waren de economen met 26% een goede tweede (Van den Berg 1983: 157). Ook bij de vrouwelijke afgevaardigden is de rechtenstudie het meest populair: van de 49 vrouwen met een academische opleiding hebben 29 een rechtenstudie gevolgd, zeven een technische studie, vier de studie economie en vijf een studie in de politieke of sociale wetenschappen.

Wat betreft de beroepservaring had van de 81 vrouwelijke kamerleden van wie de loopbaan bekend is, 81% een beroep. Het vergelijkbare percentage van de mannelijke parlementariërs is 98. Omdat minder vrouwen dan mannen doorgaans een beroep buitenshuis uitoefenen, ontbreekt het

vrouwen dus vaker aan een dergelijke 'professional convergence', hetgeen nadelig is voor haar kansen op een politieke functie. Een tweede aspect betreft niet zozeer het al dan niet buitenshuis werken, maar eerder het soort beroep dat vrouwen doorgaans uitoefenen. De arbeid van buitenshuis werkende vrouwen is geconcentreerd in beroepen die weinig mogelijkheden bieden om te beslissen over aan- of afwezigheid en het zelfstandig indelen van de arbeidstijd. In Nederland bij voorbeeld zijn vrouwen voornamelijk werkzaam in verzorgende beroepen, het (lager) onderwijs, de dienstverlening en het administratief werk (Oudijk 1983: hoofdstuk 5). Beroepen die niet veel ruimte bieden voor flexibiliteit. Een kenmerk van een politieke functie in combinatie met een tweede beroep, is nu juist dat het aantal uren en het tijdstip waarop de politieke activiteiten worden uitgeoefend veelal van tevoren niet exact bekend zijn en daarom van de politicus een bepaalde mate van flexibiliteit met de indeling van zijn of haar tijd eist (Welch 1977: 715; Lee 1976: 306; Carroll en Strimling 1983: 145). Een laatste aspect is dat kandidaat-politici met beroepservaring beschikken over maatschappelijke contacten, die hun kandidaatstelling ten goede komen. Bepaalde beroepen leveren veel contacten die als gunstig worden gewaardeerd door de selecterende instanties (Mandel 1980: 99; Carroll en Strimling 1983: 83), bij voorbeeld omdat het om contacten gaat die voor de partij van electoraal belang kunnen zijn, zoals contacten met werkgevers- of werknemersorganisaties (Hernes en Hanninen-Salmelin 1985: 108).

De derde structurele factor – de afwezigheid van een zelfstandig inkomen – wordt als belemmering voornamelijk opgevoerd in Amerikaanse studies (Mandel 1981: 155-204; Carroll 1985: 49). In dat land voeren kandidaten voor het Huis van Afgevaardigden of de Senaat op federaal, provinciaal en lokaal niveau veelal zelfstandig campagne, zonder al te veel steun van de Democratische of Republikeinse Partij. In Nederland waar sprake is van een 'party-ticket', speelt het eigen vermogen nauwelijks een rol.

Met de tweede categorie belemmeringen, de situationele kenmerken, worden doorgaans de omstandigheden bedoeld die voortkomen uit de gezinsverantwoordelijkheden van de meeste vrouwen.

In de periode vóór en vlak na de Tweede Wereldoorlog was het de huwelijks staat die vrouwen weerhield zich kandidaat te stellen en tevens een negatieve rol speelde bij de selectie. Partijbestuurders prefereerden ongehuwde vrouwen als vertegenwoordigers (Currell 1974: 67, 68). Sinds de jaren zeventig is het al dan niet getrouwd zijn voor de selectie minder belangrijk geworden, maar is vooral het hebben van jonge kinde-

ren een belemmering voor het verwerven van een politieke functie. De combinatie van de verantwoordelijkheid voor een huishouding én een politieke functie vergt veel tijd, die moeilijk dagelijks is vrij te maken. Knelpunt is onder meer de verdeling van de werkzaamheden. Kinderopvang moet worden georganiseerd en de uren van een politicus zijn niet altijd tevoren voorspelbaar (Lee 1976: 306; Mandel 1981: 86).

Dit beeld komt overeen met de gegevens van de vrouwelijke en mannelijke Tweede Kamer-leden die zitting hebben gehad in de periode 1918-1986.⁷ Op het moment van intrede was van de mannelijke afgevaardigden 93% gehuwd en had 8% geen kinderen. Van de vrouwelijke parlementariërs was 56% gehuwd en had 48% geen kinderen. In vergelijking met de perioden daarvoor, nemen na 1967 meer gehuwde vrouwen zitting in de Tweede Kamer. Waarschijnlijk omdat toen de huwelijkse staat en kinderloosheid een meer geaccepteerde situatie was voor een vrouw dan voor de Tweede Wereldoorlog. Tevens blijkt dat het verband tussen deze variabelen en sekse in de tijd gestaag afneemt, hetgeen eveneens duidt op verandering in opvattingen over de vermeende ongeschiktheid van gehuwde vrouwen en moeders voor een politieke functie. Uit de cijfers wordt duidelijk dat het Tweede Kamer-lidmaatschap en de opvoeding van kinderen geen eenvoudige combinatie is. Net als bij de meeste andere broepen buitenshuis gaat het voor het merendeel van de vrouwen om een keuze: kinderen of een carrière.

Eerder tot de psychologische belemmeringen behorend, maar hier genoemd omdat het een afgeleide betreft van de omstandigheid dat vrouwen de verantwoordelijkheid voor kinderen dragen, is de ontwikkeling van een schuldgevoel. Vele vrouwelijke politici hebben voortdurend het gevoel dat zij hun gezin te kort doen (Mandel 1981: 91; Randall 1982: 85-86). Anticiperen op het ontstaan van een dergelijk schuldgevoel over de veelvuldige afwezigheid, kan zowel de potentiële vrouwelijke kandidaten als de kandidaatstellende partijorganen negatief beïnvloeden.

Een laatste factor die met de gezinsomstandigheden van de meeste vrouwen samenhangt, is de steun van de partner. Vrouwelijke politici geven zelf aan dat de (psychologische) steun van de partner onmisbaar is. De meeste partners van vrouwelijke politici zijn dan ook zelf in politiek geïnteresseerd, zijn lid van een politieke partij en steunen in belangrijke mate de politieke carrière van hun vrouwen (Carroll en Strimling 1983: 26). Die steun is niet vanzelfsprekend, vooral niet wanneer de politieke functie van de vrouw concurreert met de baan van de partner. Electorale politiek en traditionele opvattingen over taakverdeling in het huwelijk lijken welhaast onverenigbaar, wanneer een vrouw een – statusgevoelige – politieke functie gaat bekleden. Over Margaret Thatcher merkt Vallance op:

'It is in any case probably not without significance that the woman who has gone further than any other in British politics, Margaret Thatcher, has a husband several years older than herself, who had come to the end of his own successful career just at the point where Mrs. Thatcher's star was in the ascendant' (Vallance 1979: 69).

De derde groep individuele kenmerken zijn de psychologische effecten van een seksegerichte socialisatie, in het bijzonder van politieke socialisatie.

Onder politieke socialisatie wordt verstaan het proces waarbij politiek relevante waarden, gevoelens, kennis, persoonlijkheidskenmerken en vaardigheden worden verworven (Greenstein 1965: 4). Het onderscheid tussen de openbare en de privé-sfeer, de daarmee gepaard gaande opvattingen over de maatschappelijke positie van vrouwen en mannen (de seksegerichte socialisatie) én de definitie van politiek als onderdeel van de openbare sfeer hebben tot gevolg dat het overbrengen van voor politieke participatie relevante waarden en attitudes bij meisjes en vrouwen in mindere mate geschiedt dan bij jongens en mannen (Kelly en Boutilier 1978: 173-183). Een gevolg hiervan kan zijn dat vrouwen zichzelf ongeschikt achten voor de politiek en dat vrouwen die een politieke functie ambiëren weinig gestimuleerd worden in deze keuze (Hedlund e.a. 1979: 516).

Het belang van een 'politek gezin' voor een latere politieke carrière wordt bevestigd door gegevens van de Nederlandse Kamerleden. Over de hele onderzochte periode vervulde van 15% van de mannelijke en van 17% van de vrouwelijke Tweede Kamer-leden de vader een openbare functie. Veel hoger zijn de percentages van ouders van Kamerleden die lid zijn of waren van een politieke partij. Dit is bekend voor twee tijdstippen, 1968 en 1979. Op beide tijdstippen blijken van de vaders tussen de 49 en 66% lid te zijn geweest van een politieke partij. Van de moeders zijn de vergelijkbare percentages 21% en 42%. Het vermoeden dat het voor vrouwen nog belangrijker is uit een politiek georiënteerde familie te komen, wordt ondersteund door deze gegevens: vrouwelijke kamerleden hebben vaker dan mannelijke leden een politiek actieve vader en/of moeder gehad. Bovendien geldt voor zowel mannelijke als vrouwelijke kamerleden dat in 1979 het percentage met een actieve moeder beduidend hoger lag dan in 1968. Dit zou kunnen samenhangen met de veranderende opvattingen over de rol van vrouwen in de politiek.

Individuele factoren doen zich gelden in het proces van recrutering, maar ook in de fase van selectie en verkiezing. Opleidingsniveau en beroepservaring worden immers door kandidaatstellende personen of groepen verder ingevuld en gehanteerd als criteria voor de selectie. Eén van die criteria is de individuele organisatiegraad: aan hoeveel groepen, instellingen

gen is men gelieëerd (Carroll en Strimling 1983: 83). Een ander criterium is de politieke ervaring. Voor Engeland constateren zowel Currell als Vallance dat de weg voor vrouwen om een parlementaire functie te verkrijgen loopt via de gemeenteraden, via vakbonden, via niet-vertegenwoordigende functies op het nationale niveau in de partij of via aan partijen verwante organisaties, zoals jongeren- of vrouwenorganisaties (Currell 1974: 69-77; Vallance 1979: 54). Dit komt overeen met de Nederlandse situatie. Het blijkt dat vrouwelijke Kamerleden vooral ervaring hebben opgedaan in provinciale besturen, gemeenteraden en in de politieke partij, alvorens zij de Kamer betreden. Bij de mannelijke Kamerleden is dit eveneens het geval, zij het dat zij daarnaast veelal ook ervaring opdeden in andere sectoren, zoals het burgemeestersambt, de vakbonden, adviesenschappen en commissariaten.

Voor een politieke functie op lokaal niveau wordt ook de ervaring met vrijwilligersorganisaties als een positief kenmerk beschouwd door de selecterende instanties. Het actief zijn in maatschappelijke organisaties kan op twee manieren de kansen op een politieke functie positief beïnvloeden. Zoals beroepsmatige werkzaamheden ervaringen opleveren die als gunstig worden gezien voor het bekleden van een politiek ambt, zo geldt dit ook voor ervaring opgedaan in maatschappelijke organisaties. Dergelijke ervaring heeft doorgaans een gunstig effect op de ontwikkeling van relevante kwaliteiten van de persoon zelf, voor wie discussiëren, vergaderen, onderhandelen en organiseren geen onbekende activiteiten meer zijn. Daarnaast is het een voordeel voor de politieke partij die via de kandidaat de banden met de betreffende organisatie kan verstevigen. Tenslotte brengen deze ervaringen lokale bekendheid met zich mee, hetgeen de vrouwen én de partij stemmen kan opleveren (Leijenaar en Niemöller 1983: 16, 17).

In de laatste fase, de verkiezing, gaat het uiteindelijk om de electorale aantrekkingskracht van een vrouwelijke kandidaat voor de kiezers. Vooral in landen met een meerderheidsstelsel zijn opvattingen over de electorale aantrekkingskracht van vrouwen van groot belang bij de afweging om vrouwen kandidaat te stellen. De heersende ideeën over electorale aantrekkingskracht en de moeite die vrouwelijke kandidaten in meerderheidsstelsels zich moeten getroosten om aan al die vereisten te voldoen, is indringend beschreven door Mandel in haar studie over vrouwelijke kandidaten voor het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden en de Senaat. Zij constateert dat zowel vrouwelijke als mannelijke kandidaten moeten voldoen aan een bepaald imago, maar dat de beperkingen voor vrouwen groter zijn dan voor mannelijke kandidaten, omdat er minder wordt getwijfeld aan de geschiktheid van mannen voor het politieke ambt. Er zijn im-

mers genoeg voorbeelden voorhanden van succesvolle mannelijke kandidaten, terwijl een duidelijk beeld van de bekwame, vrouwelijke politicus ontbreekt. Uit de studie van Mandel komt naar voren dat voor vrouwelijke kandidaten leeftijd en uiterlijk belangrijk zijn, evenals 'vrouwelijkheid'. Vrouwelijke kandidaten van in de dertig worden al gauw te onervaren geacht, terwijl mannelijke kandidaten van dezelfde leeftijd daar minder vaak op worden beoordeeld. Aantrekkelijke vrouwelijke kandidaten voldoen niet aan het beeld van *de* politicus, terwijl minder attractieve vrouwen wordt verweten in de politiek te gaan, omdat ze geen man kunnen krijgen. Tegelijkertijd zijn assertieve, zelfstandige vrouwelijke kandidaten weer niet vrouwelijk genoeg (1981: 35-40). Kortom, vrouwelijke kandidaten moeten zijn: niet te jong, niet te oud, niet te dik, niet te dun, niet te ambitieus, niet te veel op de achtergrond staan, niet te zelfstandig, niet te mooi, niet te lelijk, niet te slim en niet te dom.

Vooroordelen betreffende de (on)geschiktheid van vrouwen om een politieke functie uit te oefenen kunnen met name in landen met een meerderheidsstelsel het selectieproces beïnvloeden. Charlot onderzocht de verdeling van mannelijke en vrouwelijke kandidaten over de verschillende districten in Engeland en toont aan dat vrouwelijke kandidaten relatief vaker kandidaat worden gesteld in districten waar de desbetreffende partij toch al weinig kans maakt op de zetel. Haar verklaring hiervoor is dat de electorale aantrekkingskracht van vrouwelijke kandidaten lager wordt ingeschat (1981: 253). Ook in de Verenigde Staten worden vrouwen, blijkens onderzoek, door de partijen vaker aangezocht deel te nemen aan verkiezingen in districten met een geringe kans op winst voor die partij (Carroll 1985: 42).

Institutionele kenmerken

Tal van institutionele factoren bepalen mede de toegankelijkheid van een politiek systeem. Elke samenleving, elk politiek stelsel kent eigen waarden, regels en procedures die alle – positief of negatief – de kansen van vrouwen op een parlementaire functie kunnen beïnvloeden. De huidige inrichting van de Nederlandse samenleving bij voorbeeld is dusdanig dat er voor vrouwen weinig ruimte is om buiten de privésfeer te treden. Enkele concrete voorbeelden van factoren van de Nederlandse samenleving die het recruteringsproces van vrouwen voor een politieke functie negatief beïnvloeden zijn de horizontale en verticale scheidingen tussen vrouwen en mannen op het terrein van arbeid en onderwijs, het nagenoeg ontbreken van kinderopvang, de winkelsluitingswet en de beperkte omvang van het zwangerschapsverlof.

De toegang tot de vertegenwoordigende organen voor vrouwen is evenzeer afhankelijk van het politieke systeem zelf. Zo is het kiesstelsel van invloed op het aandeel van vrouwen in de vertegenwoordigende organen. Een meerderheidsstelsel wordt in het algemeen als een nadeel voor vrouwen beschouwd. Daarnaast is van belang of het om enkelvoudige of meervoudige districten gaat. De meerderheidsregel toegepast op enkelvoudige districten, levert de minste vrouwelijke kandidaten op (Duverger 1955: 79; Darcy e.a. 1987: 118). Verklaringen hiervoor zijn de reeds genoemde opvattingen van selecterende organen dat vrouwelijke kandidaten electoraal minder aantrekkelijk zouden zijn en bovendien minder geschikt voor agressief campagnewerk. Het overzicht van het relatieve aandeel van vrouwelijke parlementsleden in verschillende Europese landen (figuur 3) bevestigt het effect van het soort kiesstelsel op het aantal vrouwen in parlementaire organen: in landen met een meerderheidsstelsel blijft het percentage vrouwelijke vertegenwoordigers onder de 10, terwijl in landen met een stelsel van evenredige vertegenwoordiging het percentage varieert tussen 15 en 35.

In een analyse van de effecten van de selectieprocedures op de kans van vrouwen om gekozen te worden is allereerst van belang na te gaan hoeveel vrouwen lid zijn van en actief zijn in een politieke partij. In de eerste plaats omdat de leden van een partij kunnen deelnemen aan de selectie van kandidaten, maar ook omdat voornamelijk uit de actieve leden de kandidaten van de toekomst worden gerecrueteerd. In de grote partijen in Nederland zijn ook qua ledental vrouwen ondervertegenwoordigd. In 1988 bedroeg het percentage vrouwelijke leden van het CDA 22, van de PvdA 38 en van de VVD 33. Ook blijft het relatieve aandeel van vrouwen in hoofd- c. q. partijbesturen ver achter bij dat van de mannelijke leden.

Behalve inzicht in de samenstelling van partijen naar geslacht is van belang *wie* er selecteert (bij voorbeeld partijen of kiezers, nationale of lokale partijbesturen), *welke criteria* er worden gehanteerd bij de samenstelling van de parlementaire fractie (b.v. sociale, individuele of ideologische representatie), of er *specifieke maatregelen* zijn getroffen ter bevordering van een groter aandeel van vrouwen in de vertegenwoordigende organen en welke invloed een eventuele *vrouwenorganisatie* van een politieke partij heeft op het selectieproces.

Zo kan het verschil uitmaken of het de kiezers of de partijen zijn die de selectie uitvoeren. Uit een onderzoek naar het electorale succes van vrouwen in voorverkiezingen in de Verenigde Staten (waar de kiezers selecteren) blijkt bij voorbeeld dat vrouwen nagenoeg geen enkele selectie winnen in 'open-seat primaries'. Dit zijn voorverkiezingen waarvan de uitslag tevoren niet geheel te voorspellen is, omdat er geen kandidaat mee-

doet die zijn of haar zetel verdedigt. Wanneer dat wel zo is, wint in ongeveer 90% van de gevallen de zittende kandidaat. Eén mogelijke verklaring voor het geringe succes van vrouwen in 'open-seat'-primaries is dat vrouwen doorgaans over minder financiële middelen beschikken om campagne te voeren en naamsbekendheid te verwerven (Sainsbury 1985: 31-33; Mandel 1979: 201).

In de meeste Westeuropese landen zijn het echter de partijen en niet de kiezers die de selectie uitvoeren. Relevant is welk partijorgaan voor de selectie verantwoordelijk is. Het kan per land, per streek en per partij verschillen welk partijorgaan, welke groepering of welke personen binnen een partij kandidaten selecteren. Algemeen wordt een gedecentraliseerde selectie als nadelig beschouwd voor het aantal vrouwen. Het is veelal de partijtop die het evenwicht in de samenstelling van de te kiezen parlementaire fractie bewaakt, zowel voor wat betreft kennis en ervaring van de aspirant-vertegenwoordigers, als maatschappelijke achterban (b.v. vakbondsleden), leeftijd en ook geslacht. Regionale of lokale afdelingen hebben minder zicht op het totale aanbod en zullen zich dan ook minder laten leiden door het streven naar evenwicht. Regionale besturen zullen in de onderhandelingen met andere regio's primair voor de eigen kandidaten opkomen en niet speciek voor vrouwen. Ten slotte kan er een verschil in opvatting bestaan tussen de top en de basis – de partijleden – in die zin dat de basis een grotere vertegenwoordiging van vrouwen minder wenselijk acht dan de top.

Dit laatste kan voor de Nederlandse politieke partijen worden onderzocht met behulp van de antwoorden op een enquête, gehouden in 1986 onder partijleden, afdelingsbestuurders, nationale bestuurders en kandidaten.⁸ In deze enquête is onder andere gevraagd naar het belang van verschillende criteria bij de selectie van kandidaten, waaronder het geslacht van de kandidaat. Uit de antwoorden blijkt dat het criterium geslacht bij de samenstelling van de kandidatenlijst voor nationale bestuurders en Kamerkandidaten veel zwaarder weegt dan voor 'gewone' leden en afdelingssecretarissen. Eenzelfde patroon doet zich voor bij de antwoorden op de vraag of het aantal vrouwen op de kandidatenlijst voor de verkiezingen van 1986 toereikend was. Ook dan is het percentage respondenten dat het aantal vrouwen op de lijst te gering acht hoger naarmate de positie in de partij hoger is. De kandidaten zelf zijn het sterkst overtuigd van de onevenwichtige verdeling van vrouwen en mannen op de lijst. Naarmate de partijtop meer te zeggen heeft over de samenstelling van de parlementaire fractie zullen er meer vrouwen worden geselecteerd.⁹

Daarnaast is de aanwezigheid van een profielschets van belang en of de partij formeel heeft vastgesteld dat er een bepaald minimumpercentage

vrouwen op de kandidatenlijst moet voorkomen of moet worden verkozen. Voorbeelden hiervan zijn de Westduitse SPD, die sinds 1988 een quotum hanteert van 40%, de Noorse socialistische partij (Arbeiderpartiet) die een quotum van 40% heeft ingesteld, de Noorse liberale partij (Venstre) en de linkse socialistische partij (Socialistisk Venstreparti) met een quotum van 50% (Valen 1988: 233; Darcy e.a. 1987: 110) en in Nederland de Partij van de Arbeid, die sinds 1987 een quotum van 25% hanteert. Los van de vraag of het instellen van quota wenselijk is, kan worden geconstateerd dat een quotum doorgaans het percentage vrouwelijke bestuurders verhoogt, al is het maar omdat de aandacht van de selecterende organen op vrouwelijke kandidaten wordt gericht. Het overzicht van het percentage vrouwen dat na de Tweede Wereldoorlog zitting had in het Noorse parlement, laat zien dat na de instelling van quota voor vrouwen, de afgesproken percentages ook zijn gehaald (Valen 1988: 226). Volgens Dahlerup zijn dan ook de hoge percentages vrouwelijke parlementariërs in de Scandinavische landen (zie figuur 3) te danken aan de aanwezigheid van quota. In 1988 hadden 10 politieke partijen in Scandinavië quota ingevoerd (Dahlerup 1988: 297).

Ten slotte heeft onderzoek uitgewezen dat er een positieve relatie bestaat tussen het aantal vrouwen dat uiteindelijk wordt geselecteerd en de grootte en invloed van vrouwenorganisaties binnen politieke partijen (Sainsbury 1985: 25). Ook in Nederland kunnen de vrouwenorganisaties, omdat zij evenals de moederpartijen zowel op nationaal, regionaal als lokaal niveau zijn georganiseerd, op al deze niveaus het kandidaatstellingsproces van dichtbij volgen en trachten te beïnvloeden. Zo kunnen zij op de kandidaatstellende vergaderingen van partijafdelingen lobbyen voor een hoge(re) plaatsing van vrouwelijke aspirant-kandidaten.

In de laatste fase van het proces van 'kiezer tot gekozene', de *verkiezing*, kunnen stemprocedures een stempel drukken op het aantal vrouwen dat wordt gekozen. In sommige politieke stelsels spelen voorkeurstemmen een belangrijke rol bij de uiteindelijke uitslag, zoals in Italië en Denemarken (Mossuz-Laveau en Sineau 1984: 74). In andere stelsels heeft de kiezer de mogelijkheid de kandidatenlijst te 'wegen'. Er bestaan stelsels waar men kandidaten kan verzwaren door namen op een hogere plaats op de lijst te zetten of – andersom – 'verlichten' door namen te verwijderen. Deze laatste vorm kan zowel in het voordeel als in het nadeel uitwerken voor vrouwen.¹⁰

Tevens is van belang of ministers na de regeringsformatie wel of niet lid blijven van het parlement. In Nederland is dit niet het geval en omdat veel ministers tegenwoordig een hooggeplaatste positie op de kandidatenlijst innemen, betekent regeringsdeelname van een politieke partij dat andere

kandidaten (die niet op een verkiesbare plaats stonden) in het parlement zitting kunnen nemen. Zo blijkt dat wanneer een partij een onverwachte grote zetelwinst behaalt, het aandeel van vrouwen opmerkelijk kan stijgen, omdat met name vrouwen vaak de eerste – ingeschatte – opvolgersplaatsen bezetten. Dit was het geval bij de verkiezingen van 1986 toen het CDA, in tegenstelling tot de voorspellingen in de peilingen, een grote zetelwinst behaalde. Maar liefst 20% van de nieuwe fractie bestond toen uit vrouwen, 7% meer dan in 1982.

Welke conclusies kunnen uit deze opsomming worden getrokken voor de toegang tot het Binnenhof van toekomstige vrouwelijke politici. In het algemeen kan worden gesteld dat in de jaren negentig individuele belemmeringen minder betekenis zullen krijgen. Structurele factoren bij voorbeeld, spelen een minder grote rol, nu – ook in Nederland – de onderwijsachterstand van vrouwen is ingelopen en steeds meer vrouwen buitenshuis gaan werken. Op den duur zullen ook de situationele en psychologische factoren in betekenis afnemen, wanneer er meer kinderopvangmogelijkheden worden gecreëerd en de rodeling tussen vrouwen en mannen zijn scherpe kantjes zal verliezen. De politieke organen zullen dan, geholpen door het feit dat er meer vrouwen toetreden, zich meer schikken naar de omstandigheden van ouders. Deze processen zullen echter zeer langzaam verlopen. Wil er op korte termijn een duidelijke stijging optreden in het aantal vrouwen in vertegenwoordigende organen, dan zal met name het selectieproces van de politieke partijen moeten veranderen. Aanpassing van de selectiecriteria, de instelling van quota en het opzetten van een databank met namen van potentiële vrouwelijke kandidaten¹¹, kunnen er onder andere toe leiden dat bij de volgende Kamerverkiezingen 40% van de grotere fracties uit vrouwen zal bestaan.

Onderzoek in de jaren negentig

Elders in dit nummer is reeds betoogd dat het onderzoek naar sekseverschillen in electoraal gedrag, zoals opkomst en partijvoorkeur redelijk is 'overgraasd' en kan worden afgesloten. Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat ook voor wat de situatie in Nederland betreft er nu voldoende bekend is over de barrières die er zijn voor vrouwen om een politieke functie te verwerven. Deze onderzoeksresultaten kunnen nu door de overheid worden aangewend voor de formulering van beleid ter stimulering van een grotere participatie van vrouwen in politieke organen, alsmede door de politieke partijen en vrouwenorganisaties.

Onderzoek op het terrein van 'Vrouwen en Politiek', en dan met name

onderzoek naar politiek gedrag dient nieuwe wegen in te slaan. Een aantal mogelijke richtingen dient zich aan.

Een eerste richting is de toename van het aantal vergelijkende studies naar politiek gedrag van vrouwen en mannen. Dit geldt dan met name voor onderzoek naar recrutering en selectie van politieke vertegenwoordigers. Het vergelijken van landen met landenspecifieke kenmerken als onafhankelijke variabelen en het aantal vrouwen in politieke functies als afhankelijke variabele biedt de mogelijkheid te achterhalen welke structurele kenmerken bepalend zijn voor het relatieve aandeel van vrouwen in het parlement (zie voor een eerste uitwerking hiervan Leijenaar en Niemöller 1990). Een tweede richting die kan worden ingeslagen is onderzoek naar de effecten van een grotere politieke vertegenwoordiging op de uitkomst van politieke besluitvorming en op de wijze waarop die besluitvorming tot stand komt. De opvatting dat vrouwelijke politici een 'eigen bijdrage' zouden hebben, die de politieke besluitvorming zowel qua vorm als qua inhoud ten goede zou veranderen, is in Nederland vanaf het begin van de strijd voor het vrouwenkiesrecht tot op heden naar voren gebracht door voorstanders van een grotere politieke participatie van vrouwen. Ook zijn er empirische aanwijzingen dat vrouwelijke politici 'anders' functioneren dan mannen (Leijenaar 1989: 94-97; 157-180). Echter, omdat in de meeste landen vrouwelijke vertegenwoordigers een duidelijke minderheid vormen en een minderheid pas haar stempel kan drukken op het functioneren van het politieke orgaan, wanneer haar aandeel ongeveer 40% bedraagt, komt dergelijk 'effectenonderzoek' slechts langzaam op gang. Voorbeelden van onderzoek dat momenteel wordt verricht, is een onderzoek naar de invloed van de vrouwelijke ministers in het Noorse kabinet Brundtland (40%) en een onderzoek naar de invloed van de vrouwelijke 'wethouders' (de meerderheid) van Berlijn op de politieke besluitvorming aldaar.

Een derde weg is de uitbreiding van het onderzoek naar politieke participatie met andere vormen van participatie. Zo wordt in het huidige onderzoek politieke participatie doorgaans beperkt tot partijpolitieke participatie, met als gevolg dat vele andere vormen van politieke participatie door vrouwen onderbelicht blijven. Het participeren in een schoolbestuur of wijkraad is bij voorbeeld in de Nationale Kiezersonderzoeken niet opgenomen en ook de deelname aan tal van vrijwilligersactiviteiten telt niet mee in de score op de in het NKO gebruikte participatie-index. Een uitbreiding van het concept politiek naar maatschappelijke subsystemen als wijkorganen, scholen en vrijwilligersorganisaties zou een ander beeld geven van de politieke participatie van vrouwen en mannen dan het beeld dat nu bestaat. Ook worden activiteiten die minder geïnstitutionaliseerd ver-

lopen veelal niet aangemerkt als politieke activiteiten. Dit, terwijl bekend is dat vrouwen weliswaar minder vaak participeren in partijpolitieke activiteiten, maar vaker deelnemen aan ad hoc-activiteiten. Bij ad hoc-activiteiten gaat het dan om spontaan opgerichte organisaties met een bepaald politiek doel, die veelal een kort leven beschoren zijn. In de meeste gevallen betreft het politieke problemen in de eigen lokale gemeenschap of woonbuurt.¹²

De vierde richting van het onderzoek naar politiek gedrag ten slotte, impliceert een pleidooi voor grotere integratie van onderzoek met een specifiek op de situatie van vrouwen gerichte vraagstelling met het reguliere onderzoek naar politiek gedrag. In grootschalige onderzoeksprojecten zoals het Nationaal Kiezers Onderzoek en de periodiek gehouden Parlements-enquêtes zou, bij voorbeeld in de vraagstelling, meer rekening moeten worden gehouden met het gegeven dat vrouwen als groep over andere achtergrondkenmerken beschikken, er mogelijkwijze andere belangen op na houden, andere vormen van politieke participatie betrachten en een andere weg afleggen naar het Binnenhof.

Noten

1. Dit artikel is een samenvatting van enkele hoofdstukken uit: M.H. Leijenaar, *De Geschade Heerlijkheid, politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1918-1988*, SDU, Den Haag 1989.

2. Uitzonderingen zijn bij voorbeeld Tingsten (1937), Duverger (1955) en over Nederland Schokking (1958).

3. In de studie *De toegang tot het Binnenhof*, van Van den Berg, over de achtergronden van Kamerleden die tussen 1848-1970 deel hebben uitgemaakt van de Tweede Kamer, wordt nagenoeg geen aandacht besteed aan het geslacht van de vertegenwoordigers. Van den Berg geeft als reden op: 'In het bestand van 1216 onderzochte leden bevonden zich over een periode van ruim 50 jaar 53 vrouwen, per Kamer op enig moment nooit meer dan 7. Pas na 1970 is geleidelijk het aantal vrouwelijke leden dusdanig gestegen dat zij 'statistisch vatbaar werden' voor afzonderlijke vergelijking' (1983: 291).

4. Zie voor een literatuuroverzicht van studies naar de ondervertegenwoordiging van vrouwen: Nelson (1983), Githens (1983) en Stanwick en Li (1977). In deze drie werken ligt het accent op Amerikaans onderzoek. Een overzicht van studies over West-Europa is te vinden in Mossuz-Laveau en Sineau (1984). Voor een overzicht van publikaties over vrouwen in de Nederlandse politiek en over het kiesgedrag van vrouwen, zie het artikel van Outshoorn, in dit nummer van *Acta Politica*.

5. De gegevens over de verdeling van de gemeenteraad en van de colleges van B & W naar geslacht zijn nog niet bekend. Een steekproef uitgevoerd door de Nederlandse Vereniging van Vrouwenbelangen laat een gemiddelde stijging van 3,1% zien (Angerman 1990: 9).

6. De analyses zijn uitgevoerd over de hele groep van parlementsleden en per periode, teneinde recht te doen aan historische ontwikkelingen. Die perioden zijn 1918-1946; 1946-1967; 1967-1977; 1977-1986 (Leijenaar 1989: 142-151).

7. De burgerlijke staat was bekend van 77 vrouwen en 225 mannen. Of men kinderen had (gehad) was bekend van 52 vrouwen en 148 mannen (Leijenaar 1989: 147).

8. Zie voor een beschrijving van dit zogenaamde 'Partijenproject', Zielenka-Goei 1989.

9. Behalve een verschil in antwoorden tussen de verschillende soorten partijleden, is er sprake van een zeer groot verschil tussen vrouwelijke en mannelijke respondenten. Ongeacht de functie die men inneemt, antwoorden veel meer vrouwen dan mannen het geslacht een belangrijk criterium te vinden bij de selectie en dat de lijst van 1986 onvoldoende met vrouwen 'bemand' was.

10. Bekend is een voorbeeld uit Noorwegen waar tot 1971 een dergelijk wegingsysteem voor de gemeenteraadsverkiezingen werd toegepast. Deze procedure bleek in de jaren vijftig nadelig voor vrouwen, omdat het vooral de namen van vrouwen waren die van de lijsten werden verwijderd (Duverger 1955: 89). Later gebruikten vrouwengroepen uit Noorwegen deze procedure juist ten voordele van vrouwelijke kandidaten. Zij startten met het oog op de raadsverkiezingen van 1971 een campagne, waarin enerzijds het electoraat het systeem van stemverzwaring werd uitgelegd en anderzijds het electoraat werd opgeroepen geen namen van vrouwen door te strepen. Dit leidde tot een stijging van het percentage van vrouwen in Trondheim van 20% naar 54%, in Asker van 26% naar 57% en in Oslo van 28% naar 56% (Sinkkonen 1985: 103). Gemiddeld in alle Noorse raden steeg het aandeel van vrouwen in dat verkiezingsjaar met 15% (Means 1972: 365-388).

11. Een voorbeeld van actief beleid van de partijtop is het 'human resources'-project van het CDA, in 1988 geïnitieerd door partijvoorzitter W. van Velzen. Alle leden werden verzocht hun specifieke deskundigheid en wensen met betrekking tot partijactiviteiten op te geven. Een dergelijk bestand kan voorkomen dat Kamerkring- of afdelingsvoorzitters aan de streefcijfers voorbij kunnen gaan omdat zij 'geen geschikte vrouwen kunnen vinden'.

12. Zie bij voorbeeld Hernes en Voje 1980: 177; Randall 1982: 41, 42; Lovenduski 1986: 126).

Literatuur

- Angerman, A. (1990), Vrouwen gaan vooruit. In: *Vrouwenbelangen*, jrg. 55, nr. 3, p. 7-10.
- Berg, J. Th. J. van den (1983), *De toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamer-leden*, Van Holkema & Warendorf, Weesp.
- Carroll, S. J., and W. S. Strimling (1983), *Women's routes to elective office. A comparison with men's*, Rutgers, Center for the American woman and politics.
- Carroll, S. (1985), *Women as candidates in American politics*. Indiana University Press, Bloomington.
- Charlot, M. (1981), 'Women and elections in Britain'. In: H. R. Penniman (ed.), *Britain at the polls 1979*, American Enterprise Institute, Washington p. 241-262.

- Constantini, E., and K. H. Craik (1972), 'Women as politicians: the social background, personality and political careers of female party leaders', *Journal of Social Issues* 28, 2, p. 217-236.
- Currell, M. (1974), *Political Women*, Croom, Helm/Rowan & Littlefield, Londen.
- Dahlerup, D. (1988), From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. In: *Scandinavian Political Studies* 11, 4, p. 275-298.
- Darcy, R., S. Welch and J. Clark (1987), *Women, elections, and representation*, Longman, New York.
- Duverger, M. (1955), *The political role of women*, Unesco, Parijs.
- Eulau, H., and J. D. Sprague (1964), *Lawyers in politics: a study in professional convergence*, Bobbs-Merit Company, Indianapolis.
- Fülles, M. (1969), *Frauen in Partei und Parlament. Die Frau in der Politik*, Kölner Verlag, Keulen.
- Gallagher, M., and M. Marsh (red.) (1988), *Candidate selection in comparative perspective*, Sage, Londen.
- Githens, M. (1983), 'The elusive paradigm, gender, politics and political behaviour: the state of the art'. In: A. A. Finifter, (red.), *Political science the state of the discipline*, American Political Science Association, Washington, p. 471-499.
- Greenstein, F. (1965), *Children and politics*, Yale University Press, Yale.
- Hedlund, R. D., P. K. Freeman, K. E. Hamm and R. M. Stein (1979), 'The electability of women candidates: the effects of sex role stereotypes', *Journal of Politics* 41, p. 513-524.
- Hernes, H., and K. Voje (1980), 'Women in the corporate channel: a process of natural exclusion?' *Scandinavian Political Studies* 3, 2, p. 163-186.
- Kelly, R. M., and M. Boutilier (1978) *The making of political women. A study of Socialization and role conflict*, Nelson-Hall, Chicago.
- Lee, M. M. (1976), 'Why few women hold public office: democracy and sexual roles'. *Political Science Quarterly* 91, 2, p. 297-314.
- Leijenaar, M. H. en B. Niemöller (1990) Equality in Political Participation and Decision Making: A Global Analysis. European Consortium for Political Research, Bochum.
- Leijenaar, M. H. (1989), *De Geschade Heerlijkheid. Politiek Gedrag van Vrouwen en Mannen in Nederland, 1918-1988*, SDU, Den Haag.
- Leijenaar, M. H., en B. Niemöller (1983), 'Als je het mij vraagt', Vakgroep Methoden en Technieken van Politicologisch Onderzoek, Amsterdam.
- Lovenduski, J. (1986), *Women and European Politics. Contemporary Feminism and Public Policy*, Wheatsheaf Books Ltd, Brighton.
- Mandel, R. B. (1981), *In the Running. The new woman candidate*, Ticknor 2 Fields, New Haven.
- Means, I. N. (1972), 'Women in local politics', *Canadian Journal of Political Science* 5, 3, p. 365-388.
- Mossuz-Laveau, M., and M. Sineau (1984), *Women in the political world in Europe*, Council of Europe, Strasbourg.
- Nelson, B. J. (1984), *American women and politics. A selected bibliography and resource guide*, Garland Publishing, New York.
- Oudijk, C. (1983), *Sociale atlas van de vrouw, 1983*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- Randall, V. (1982), *Women and Politics. An International Perspective*, The University of Chicago Press, Chicago.

- Sainsbury, D. (1985), *Women's routes to national legislatures: a comparison of eligibility and nomination in the United States, Britain and Sweden*, European Consortium for Political Research, Barcelona.
- Schokking, J.C. (1958), *De vrouw in de Nederlandse politiek: emancipatie tot actief burgerschap*, Van Gorcum, Assen.
- Sinkkonen, S. (1985), 'Women in local politics'. In: E. Haavio-Mannila, e.a. (red.), p. 81-105.
- Stacey, M., and M. Price (1981), *Women, power, and politics*, Tavistock Publications, Londen.
- Stanwick, K., and C. Li (1977), *The Political Participation of Women in the United States*, The Scarecrow Press, Metuchen.
- Tingsten, H. (1937), *Political Behaviour: Studies in election statistics*, P.S. King & Son, Londen.
- Valen, H. (1988), 'Norway: decentralization and group representation'. In: M. Gallagher and M. Marsh (red.), p. 210-235.
- Vallance, E. (1979), *Women in the House. A Study of women members of parliament*, The Athlone Press, Londen.
- Vallance, E. (1984) 'Women candidates in the 1983 general election', *Parliamentary Affairs*, vol. 37, no. 3, p. 301-309.
- Welch, S. (1977) 'Women as political animals? A test of some explanations for male-female political participation differences', *American Journal of Political Science*, vol. 21, no. 4, p. 711-730.
- Welch, S. (1978) 'Recruitment of women to public office: a discriminant Analysis'. *Western Political Quarterly* 31, 3, p. 372-380.
- Zielonka-Goei, M.L. (1989) *Uitzicht op de toekomst. De totstandkoming van Verkiezingsprogramma's voor de Tweede Kamer-verkiezingen van 1986*, Eburon, Leiden.

Literatuur

Over Ares en Eirene – of de late verbintenis van internationale betrekkingen en vrouwenstudies*

B. Reinalda

Korte schets van de huidige situatie – De vaklui: 'volgens ons staan in de internationale betrekkingen uiteindelijk staten, conflicten en macht centraal' (verwijzend naar de hoofdfiguur op het toneel): 'kort gezegd, draait alles om Ares'. Enkele jonge vrouwen: 'cherchez la femme!' De vaklui (glimlachend doch beslist): 'nee, dat is bij ons niet aan de orde'. Achter Ares verschijnt nu Eirene, kijkend in de richting van de vrouwen; enkele vaklui: 'dus toch!?' De overige vaklui: 'laat zij wegblijven: zij is hier niet relevant'. De jonge vrouwen gesteund door enkele vaklui: 'dat is zij wel; bovendien: zij bestaat en zal het vak verrijken'.

1. De late verbintenis van internationale betrekkingen en vrouwenstudies

Het met de London School of Economics verbonden blad voor internationale studiën *Millennium* bijt in 1988 de spits af door als eerste vaktijdschrift een debat over het thema 'Vrouwen en internationale betrekkingen' aan te gaan. Volgens Fred Halliday is de leer der IB een opmerkelijke uitzondering in de reeks maatschappijwetenschappen die steeds meer het belang zijn gaan inzien van gender-vraagstukken. 'A survey of the articles published in and books reviewed by the main British and American international relations journals will reveal little, if anything, on gender questions, or anything reflecting an awareness of the expansion of interest in related areas of the social sciences', aldus Halliday. Sheila Rowbotham's uitspraak uit 1973 over vrouwen en geschiedenis parafraaserend, spreekt hij over vrouwen als "hidden" from international relations'.

Halliday verklaart deze uitzonderlijke situatie met behulp van vier voor de leer der IB weinig vleiende factoren. De eerste is de 'institutionele inertie' van het vak. Deze maakt dat diegenen die wel geïnteresseerd zijn, uitwijken naar een niet-academische context of naar andere disciplines (b. v.

* Van diegenen die mij op enigerlei wijze met dit artikel geholpen hebben, dank ik Esther Appelo bij naam. Zij overtuigde mij van de zinvolheid ervan en stimuleerde mij met literatuur en kritiek.